

Monikielistä viestintää Pyynikiltä Pinniin

60 vuotta kääntämisen ja tulkkauksen koulutusta Tampereella

Toimittaneet Marja Kivilehto & Anu Viljanmaa

Monikielistä viestintää Pyynikiltä Pinniin

60 vuotta kääntämisen ja tulkkauksen koulutusta Tampereella

Toimittaneet Marja Kivilehto & Anu Viljanmaa

Tampereen yliopisto 2026

Sarjan toimittajat

Soili Hakulinen
Anu Viljanmaa

Sarjan toimituskunta

Anne Ketola
Dinah Krenzler-Behm
Unni Leino
Mikhail Mikhailov
Olga Nenonen
Arja Nurmi
Eliisa Pitkäsalo
Maija Surakka

Kansi: Anu Viljanmaa
Kannen kuvassa Pyynikintie 2. Kuva: Jürgen F. Schopp

ISBN 978-952-03-4548-8
ISSN 2242-8887 (Tampere Studies in Language, Translation and Literature: B11)

Tampereen yliopisto 2026

Riitta Oittisen karnevalistinen dialogi

Eliisa Pitkäsalo ja Anne Ketola

1 Johdanto

Ennen 1990-lukua kuvia ei juurikaan huomioitu kääntäjänkoulutuksessa merkityksiä rakentavina tekstinosina eikä kuvan ja sanan vuorovaikutuksesta ja sen merkityksestä kääntämisessä edes puhuttu. Tämän ajattelun suomalaisen kääntäjäkoulutukseen toi Riitta Oittinen. Pitkän uransa opettajana ja tutkijana Riitta teki Tampereen yliopistossa. Hän on paitsi kansainvälisesti tunnettu ja arvostettu lastenkirjallisuuden ja kuvakirjojen kääntämisen tutkija, myös kääntäjä ja kuvittaja. Riitta eläköityi vuonna 2020, mutta hän on edelleen aktiivinen tutkija, ja hän käy myös luentovierailuilla pääasiassa ulkomailla.

Riitan väitöskirja *I Am Me – I Am Other: On the Dialogics of Translating for Children* (1993) oli ensimmäinen Tampereen yliopistoon tehty käännöstieteen väitöskirja. Riitan tutkimusprofiili on monipuolinen. Pian väitöskirjan valmistumisen jälkeen hän julkaisi teoksen *Kääntäjän karnevaali* (1995), jossa hän soveltaa Mihail Bahtinin dialogisuutta ja karnevalistisuutta kääntämiseen. Suurin osa Riitan tutkimuksesta on kuitenkin keskittynyt kääntäjään, aikuiseen ja lapseen lukijoina sekä kuvan ja sanan väliseen suhteeseen erityisesti lasten kuvakirjoissa. Tästä esimerkkejä ovat *Liisa, Liisa ja Alice* (1997), usealle kielelle käännetty *Translating for Children* (2000), *Kuvakirja kääntäjän kädessä* (2004)

sekä yhdessä Anne Ketolan ja Melissa Garavinin kanssa tehty *Translating Picture-books* (2018). Uusimmassa tutkimuksessaan hän tarkastelee esimerkiksi kuvakirjan ja sarjakuvan yhtäläisyyksiä ja eroja (esimerkiksi Pitkäsalo & Oittinen 2024a). Vuonna 2019 Riitalle myönnettiin arvostettu Anne Devereaux Jordan Award -palkinto tunnustuksena hänen elämäntyöstään lastenkirjatutkimuksen parissa.

Kuva 1. Riitta Oittinen: Alice.

Kuvan ja sanan vuorovaikutus on ollut Riitan tutkimusintressi alusta alkaen. Jo pro gradu -tutkielmassaan (1987) hän tarkasteli kuvan ja sanan vuorovaikutusta kääntämisen näkö-

kulmasta. Riitta kertoo, että eräs käännöstieteen opettaja oli ihmetellyt kuvien sisällymistä tutkielmaan. Kysymys oli hänen mielestään outo: koko gradun ideahan perustui kuviin ja siihen, miten ne vaikuttavat käännökseen ja kääntämiseen. Kuvan ja sanan vuorovaikutus oli kantavana voimana myös Riitan lisensiaatintyössä (1989) ja väitöskirjassa (1993), joissa näkökulma tarkentui ääneen luettavuuteen ja lastenkirjallisuuteen.

Sen lisäksi että Riitta toi visuaalisuuden merkityksen käännöstieteeseen, hän jäsensyytti alaa muutenkin. Riitan ansiosta Mihail Bahtinin teoria dialogista, heteroglossiasta ja karnevaalista sai näkyvyyttä.

2 Karnevaali ja kääntäjä

Mihail Bahtin kirjoitti karnevalismista juhlanä, jossa ylhäinen alennetaan, alhainen ylennetään ja totinen kumoutuu naurulla. Karnevaalissa sekoittuvat virallinen ja epävirallinen, vakava ja nauttava. Karnevaali oli Bahtinille myös vapautumisen tila: hetkellinen yhteiskunnallisten rajojen kumoutuminen, jossa yksilö sai katsoa maailmaa toisin silmin. (Bahtin 1984 Oittisen [1995, 74–75] mukaan.) Riitta kirjoittaa:

Bahtinin kuvailema karnevalistinen maailma on dialoginen ja paradoksaalinen syntymän ja kuoleman, ruumiillisuuden ja filosofisuuden naurumaailma, jossa ylhäinen alennetaan ja nauru voittaa pelon (Oittinen 1995, 75).

Riitta sovelsi tätä ajatusta kääntämiseen ja loi käsitteen *karnevalistinen kääntäminen*. Hänen mukaansa kääntäminen ei ole alkuperäisen tekstin säntillistä toisintamista vaan leikkisää, moniäänistä ja luovaa toimintaa. Kääntäjä voi nauraa tekstilleen, katsoa sitä aivan uusista näkökulmista ja tehdä tulkinnastaan aidosti omansa. Karnevalistinen kääntäminen ei siis ainoastaan salli vaan jopa rohkaisee kääntäjää kyseenalaistamaan normeja: sääntöjen rikkomisen paljastaa uusia tapoja tulkita tekstiä.

Samalla karnevalistinen kääntäminen kunnioittaa moninaisuutta. Se tuo näkyviin erilaisia ääniä ja näkökulmia ja korostaa kääntämisen dialogisuutta – keskustelua tekstin, kuvan, kääntäjän ja lukijan välillä. Riitan ajattelussa kääntäjä ei ole näkymätön välikäsi vaan yksi keskustelijoista, jolla on lupa osallistua juhlaan. Käännös on osa jatkuvaa moniäänistä neuvottelua:

Karnevalistisessa kääntämisessä on siis kyse alkuteoksen kirjailijan iloisesta kruununriidosta, jonka avulla kirjailija tuodaan kääntäjää, ihmistä, lukijaa lähelle. - - Kääntäjäkään ei ole yksin, kääntäminen ei ole monologia, vaan kääntämisen myötä karnevaaliin osallistuvat niin alkuteoksen kirjailija kuin tulevat kohdekieliset lukijatkin. Karnevaali on kuitenkin aina väliaikaista: vaikka kääntäjä on hetkeksi ottanut vallan merkit alkuteoksen kirjoittajalta, myös kääntäjän kruunu riisutaan aikanaan ja asetetaan kohdekielisen lukijan päähän. (Oittinen 1995, 78–79.)

3 Riitta tutkijana ja työkaverina (Eliisa)

Lastenkirjallisuuden kääntämisen tutkimus oli melko preskriptiivistä vielä 1980-luvulla. Esimerkiksi ruotsalainen Göte Klingberg (1986) kuvaa sitä toimintana, jossa kääntäjä kulkee tiukasti annettujen ääriviivojen sisällä. Samalla hän ohjeisti, mitä kääntäjä saa ja mitä kääntäjä ei saisi tehdä. Riitan tutkimus toi keskusteluun vaihtoehtoisen näkökulman: Riitan mukaan jokainen käännöstilanne on ainutlaatuinen, ja ratkaisut tehdään neuvottelemalla tekstin, kuvan, lukijan ja kulttuurien välillä.

Olin vasta aloittanut Tampereen yliopistossa, kun tapasin Tampereen yliopiston Pinni B:n käytävällä säteilevän Riitan. En osannut vielä aavistaa, että tästä tapaamisesta seuraisi lämmin ystävyys ja hieno tutkijakumppanuus. Riitan nimi oli ennestään tuttu tutkimuskirjallisuudesta, mutta kuvakirjojen ja niiden kääntämisen tutkimukseen en ollut aiemmin perehtynyt. Vasta lähempi tutustuminen aiheeseen paljasti, miten merkittävästi Riitta ja Riitan tutkimus on vaikuttanut kuvan ja sanan vuorovaikutuksen tutkimukseen käännöstieteessä.

Keveistä käytäväkeskusteluista siirryimme pikkuhiljaa syvällisempiin, tieteellisiäkin aiheita koskettaviin keskusteluihin, joiden aikana kävi ilmi, että Riitan tie alansa asiantuntijaksi ei ole ollut aina suora ja kuopaton. Hän kertoi, että kun hän oli vielä nuori tutkija ja esitti julkisesti ajatuksiaan kuvan ja sanan vuorovaikutuksen merkityksestä kuvakirjojen kääntämisessä, hän sai vastaansa kritisoijien joukon. On kiinnostavaa, että näin oli, vaikka Roman Jakobson oli jo vuonna 1959 julkaistussa kääntämisen kolmijaossaan korostanut visuaalista ja auditiivista moodia. Vielä pitkään Jakobsonin artikkelin ilmestymisen jälkeen ajateltiin yleisesti, että ainoastaan sanoja voidaan kääntää ja että kuvakirjoissa kuvat vain *ovat*, eikä niillä voi olla vaikutusta tarinan merkityksiin. Näinhän ei tietenkään ole.

Kääntäjä ei koskaan käännä pelkästään sanoja, vaan tekstillä on aina konteksti, joka vaikuttaa käännökseen ja kääntäjän tulkintaan tekstistä. Myös kuvat voivat toimia sanallisen tekstin kontekstina. Toki voi olla, että ne on tarkoitettu vain visuaaliseksi taustaksi tai kuvituskuviksi, mutta ne voivat olla myös verbaalisen sisällön rinnalla luomassa aktiivisesti tekstin merkityskokonaisuutta. Näistä asioista olemme keskustelleet paljon Riitan kanssa. Olemme myös kirjoittaneet yhdessä tieteellisiä artikkeleita kuvan ja sanan vuorovaikutuksesta ja multimodaalisten tekstien sensuurista (esimerkiksi Pitkäsalo & Oittinen 2024b). Sen lisäksi heittäydyimme myös yhteiseen taiteelliseen luomisprosessiin ja ideoimme kuvakirjan *Kettu, Pöllö ja punainen pallo*, jonka kirjoitimme yhdessä ja jonka Riitta kuvitti. Sitä tehdessämme neuvottelimme monista kuvan ja sanan ja niiden suhteeseen liittyvistä seikoista. Tästä prosessista ja yhteiskirjoittajuudesta kirjoitimme myös tieteellisen artikkelin (Oittinen & Pitkäsalo 2024).

Riitan innostava ja kannustava suhtautuminen tutkimuksen tekemiseen on kantanut joskus hankalienkin hetkien yli, kun jompaankumpaan meistä on iskenyt valkoisen paperin kammo tai kirjoittajan blokki. Ideariihi Riitan kanssa on aina auttanut ylittämään tutkijan urallaan kohtaamat niin tyypilliset epäilyksen hetket.

4 Karnevalistinen pedagogiikka: Riitta opettajana ja ohjaajana (Anne)

Osallistuin Riitan käännöskurssille ensimmäisen kerran kääntämisen kandivaiheen opiskelijana. Kurssi oli ensimmäisiä yleisiä käännöskurssejamme, mutta kuvakirjakäännökset olivat mukana heti alusta alkaen. Riitta osasi sytyttää uteliaisuuteni niin, että yhtäkkiä lapsille kääntäminen oli tärkein asia maailmassa – samalla se avasi oven ajatella kääntämistä ja käännöstiedettä hyvin laajasti.

Riitan opetuksessa kääntäminen ei ollut kuivien sääntöjen noudattamista. Käännettäviä tekstejä tunnusteltiin ja makusteltiin, ja niistä etsittiin kaikenkirjavia ääniä. Opetuksessaan Riitta ei koskaan saarnannut eikä asettunut opiskelijoiden yläpuolelle. Opiskelija sai olla yhtä aikaa tietäjä ja etsijä, oppija ja opettaja. Ainoastaan oikeinkirjoitusasioissa Riitta oli hyvin tarkka!

Koska tiesin Riitan olevan myös kuvittaja, rohkaistuinkin kerran myös kuvittamaan erään kurssilla tekemäni runokäännöksen. Tehtävän palauttaminen jännitti, mutta Riitta riemastui tuotoksestani. Itse runokäännös sai arvosanan 4, mutta piirustukseni ansiosta tehtävän arvosana nousi vitoseen – multimodaalinen kokonaisuus ratkaisi. Piirroksen korottama arvosana heijasti Riitan tapaa katsella maailmaa: rajoja sai rikkoa ja hierarkioita keikauttaa. Karnevalistisessa hengessä arvosana ei määrätynyt kaavamaisesti vaan luovan yllätyksen seurauksena. Riitta näytti – tässä ja monessa muussakin tilanteessa – että oppiminen ja tutkimus voivat olla yhtä aikaa vakavaa ja leikkisää ja että kääntämisen maailma on avoin kaikille aisteille.

Riitta ohjasi uransa aikana useita väitöskirjoja, joista omani oli yksi. Ohjaajana Riitta oli valtavan innostunut ja siksi innostava; saman kommentin olen kuullut muiltakin Riitan ohjattavina olleilta tutkijoilta. Tämä into valoi uskoa omaan tekemiseeni. Riitta ei koskaan pyrkinyt olemaan ohjaajana auktoriteetin asemassa. Hän loi ilmapiirin, jossa väitöskirjantekijä sai ottaa vastuun aiheestaan ja teksteistään, ei ohjaajan määrittämällä reunaehdoilla vaan omilla ratkaisuillaan. Hänen rohkaisunsa vuoksi moni (kotimainen ja ulkomainen) käännöstieteilijä on löytänyt oman tiensä tutkijana ja kirjoittajana.

Riitan tarjoama ohjaus oli puhtaan dialogista. Hän kysyi ja kuunteli. Ohjaustapaamisissamme Riitta palasi yhä uudelleen samaan kysymykseen: ”Mistä väitöskirjassasi on kyse, mitä se käsittelee?” Hän kysyi sen niin monessa tapaamisessa, että kenties hieman

turhauduinkin. Vähitellen kuitenkin huomasin, että kysymys muovasi ajatteluni enemmän kuin yksikään neuvo olisi voinut muovata. Kun lopulta osasin muotoilla vastaukseni riittävän itsevarmasti, Riitta lakkasi kysymästä. Ja minä olin löytänyt tutkimukseni ytimen.

Aina kun väitöskirjani teksti oli menossa turhan teoreettiseksi, Riitta kommentoi käsikirjoitukseni marginaaliin: ”Voisiko tätä selkeyttää kuvalla?” Kysymys sai minussa pysyvän sijan. Sittenmin tutkijanurallani olen kirjoittanut muun muassa oppaan selkeästä kuvaviestinnästä (Kaatra & Ketola 2023). Nykyisessä tutkimushankkeessani tutkin, kuinka esimerkiksi EU:n kestävyysääntelyn vaatimuksia ja suuryritysten hankintasopimuksia voisi selkeyttää visuaalisin keinoin.

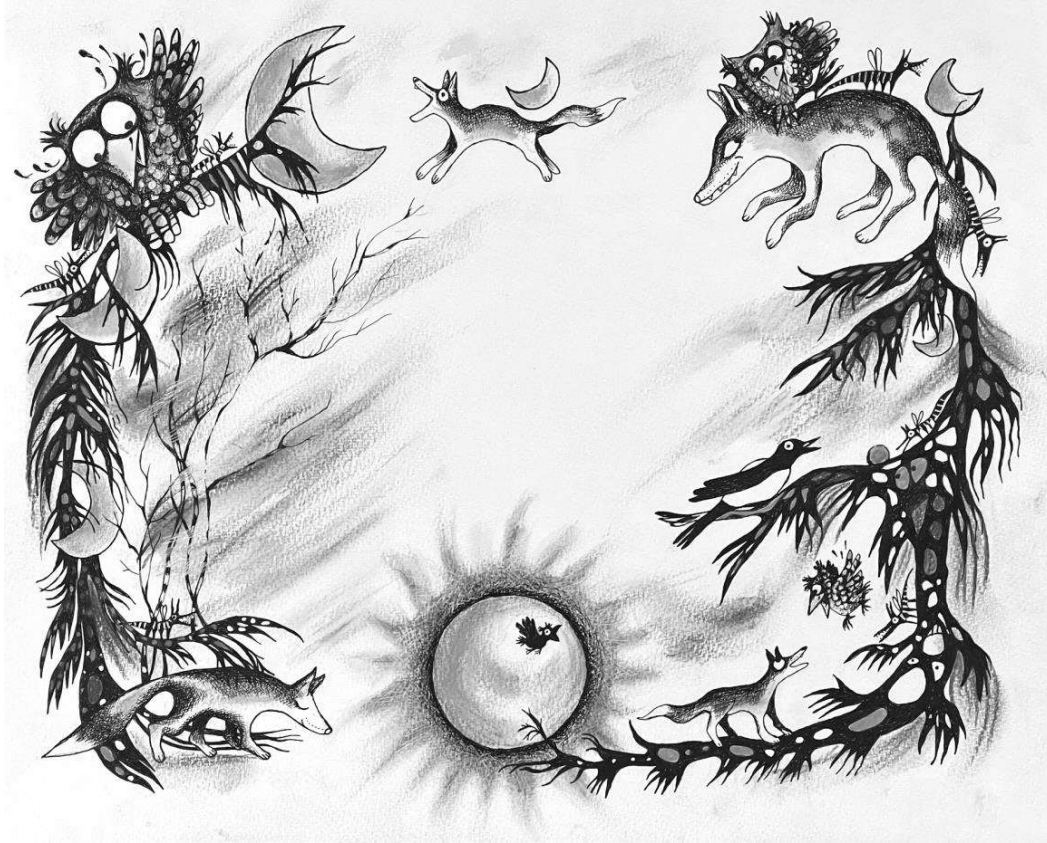
5 Karnevalistinen perintö

Riitta on jättänyt pysyvän jäljen niin tutkimukseen kuin opetukseenkin: kuvan ja sanan vuorovaikutus on vakiintunut osaksi kääntämisen tutkimusta ja opetusta, ja saavutettavuuden näkökulmat vievät tätä työtä yhä uusiin suuntiin. Myös omissa tutkimuksissamme olemme kulkeneet samaa reittiä ja kysyneet, miten multimodaalisuus voi tehdä monimutkaisesta ymmärrettävää. Esimerkiksi Sarjis-tutkimusryhmän hankkeissa viranomaistekstejä muotoillaan visuaalisiksi kertomuksiksi ja sarjakuviksi (esimerkiksi Ketola & Pitkäsalo 2024; Kalliomaa-Puha, Ketola & Pitkäsalo 2023).

Tutkimusyhteistyön lisäksi olemme kumpikin pitäneet Riitan kanssa yhteisen taidenäyttelyn. Riitan 70-vuotisjuhlanäyttelyssä *Kettu, Pöllö ja Alice* vuonna 2022 suurin osa teoksista oli Riitan kuvituksia Riitan ja Eliisan yhteisestä tarinasta *Kettu, Pöllö ja punainen pallo*. Annen ja Riitan vuonna 2015 toteuttama näyttely oli nimeltään *Kohtaamisia: näyttely kuvataiteesta, kuvakirjateoriasta ja käännöstieteestä*. Näyttelyssä molempien kuvataideteoksia yhdistettiin erilaisiin tarinanpätkiin ja pohdittiin, kuinka sanat tulkitaan suhteessa kuvaan.

Nämä näyttelyt ovat yksi osoitus siitä, ettei Riitta halua erotella akateemista ja taiteellista työtä. Päinvastoin, Riitta kutsuu ne samaan karnevaaliin. Riitan ympärillä tutkimus muuttuu juhlaaksi, jossa saa nauraa, epäillä ja innostua. Hän on opettanut, ettei kääntäminen ole pelkkää sääntöjen seuraamista vaan maailman tutkimista kaikilla aisteilla. Ehkä tärkein Riitan perintö on kuitenkin esimerkki, jonka hän antaa: tutkija saa olla rohkea, leikkisä ja inhimillinen.

Karnevaalia ei seurata sivusta, eikä sitä edes näytellä, vaan siinä eletään (Bahtin 1991 Oittisen [1995, 76] mukaan).

Kuva 2. Riitta Oittinen: Kuvitus kirjasta *Kettu, Pöllö ja punainen pallo* (Riitta Oittinen ja Eliisa Pitkäsalo).

Lähteet

- Bahtin, Mikhail 1984. *Rabelais and His World*. Venäjästä kääntänyt Hélène Iswolsky. Bloomington: Indiana University Press.
- Bahtin, Mikhail 1991. *Dostojevskin poetiikan ongelmia*. Venäjän kielestä kääntäneet Paula Nieminen & Tapani Laine. Helsinki: Kustannus Oy Orient Express.
- Kaatra, Kaisa & Anne Ketola 2023. *Selkokuvaopas*. Helsinki: Selkokeskus & Kehitysvammaliitto ry.
- Kalliomaa-Puha, Laura, Anne Ketola & Eliisa Pitkäsalo 2023. Sarjakuva, sosiaalihuolto ja saavutettavuus. Teoksessa: Jenny Paananen, Meri Lindeman, Camilla Lindholm & Milla Luodonpää-Manni (toim.) *Kieli, hyvinvointi ja haavoittuvuus. Kohti kielellistä osallisuutta*. Helsinki: Gaudeamus, 226–244.
- Ketola, Anne & Eliisa Pitkäsalo 2024. Sarjakuva selkoilmaisun muotona: Sarjakuva-asiakirjat ja kielellinen saavutettavuus. *Puhe ja kieli* 44:4, 129–144.
- Klingberg, Göte 1986. *Children's Fiction in the Hands of the Translators*. Lund: CWK Gleerup.

- Oittinen, Riitta 1987. *Kääntäjä ihmemaassa: lastenkirjallisuuden kääntämisestä Carroll-suomen-nosten valossa*. Pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Oittinen, Riitta 1993. *I am me – I am other: On the dialogics of translating for children*. Väitös-kirja. Acta Universitatis Tamperensis 386. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Oittinen, Riitta 1995. *Kääntäjän karnevaali*. Tampere: Tampere University Press.
- Oittinen, Riitta 2004. *Kuvakirja kääntäjän kädessä*. Helsinki: Lasten Keskus.
- Oittinen, Riitta 2000. *Translating for Children*. New York: Garland Publishing Inc.
- Oittinen, Riitta, Anne Ketola & Melissa Garavini 2018. *Translating Picturebooks. Revoicing the Verbal, the Visual and the Aural for a Child Audience*. New York: Routledge.
- Oittinen, Riitta & Eliisa Pitkäsalo 2024. The Fox and the Owl. Co-authoring a Picturebook. Teoksessa: Małgorzata Brożyna-Reczko & Ewelina Kwiatek (toim.) *Trafić w dziesiętkę. Kształcenie tłumaczy a wyzwania nowoczesności* [Spot on: Contemporary challenges in translator training]. Kraków: Wydawnictwo Naukowe UKEN, 185–204.
- Pitkäsalo, Eliisa & Riitta Oittinen 2024a. Henkilöhahmot multimodaalisessa kerronnassa – tapaustutkimus kuvakirjan visuaalisesta kielestä ja karakterisaatiosta // I personaggi nella narrazione multimodale: un caso di studio sul linguaggio visivo e sulla caratterizzazione in un albo illustrato. *Studi Finno-Ugrici*, n.s., 4, 1–21. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:tuni-202406107068>
- Pitkäsalo, Eliisa & Riitta Oittinen 2024b. On Translation and Censorship in Children's Literature. Teoksessa: Denise Merkle & Brian Baer (toim.) *Routledge Handbook of Translation and Censorship*. London: Taylor & Francis, 475–488.